

Картинки згодом додадуться

Чергування приголосних і милозвучність

Урок про соняшник, ніжку і ручку нога стає ніжкою, а рука ручкою

ЗАГАДКА

Що сталося зі звуками?

1

нога → на нозі → **ніжка**

2

рука → у руці → **ручка**

3

вухо → у вусі → **вушко**

Чому той самий приголосний звучить по-різному в трьох формах?

Підказка. Зміни відбулися дуже давно, але їхні сліди залишилися в мові.

Що це за зміни?

Означення 1

звукові чергування, зумовлені історичними причинами

уточнення

причин у сучасній мові вже немає

Дві ділянки 2

словозміна і словотвір

приклад

нога → на нозі, рука → ручка

Спільна спадщина 3

чергування [г], [к], [х] із [ж], [ч], [ш] властиве всім слов'янським мовам

приклад

вік → вічний

Два перехідні пом'якшення 4

перше дало [ж], [ч], [ш], друге дало [з'], [ц'], [с']

приклад

книга → книзі

Перше перехідне пом'якшення

[г] → [ж]

дорогий → дорожити

[к] → [ч]

вік → вічний

[х] → [ш]

дух → душити

Друге перехідне пом'якшення

[г] → [з'] → [ж]

нога → на нозі → ніжка

[к] → [ц'] → [ч]

рука → у руці → ручка

[х] → [с'] → [ш]

вухо → у вусі → вушко

Як це сталося в давнину

давніше

[г], [к], [х] були твердими перед [а], [о], [у], [ъ]

перед [е], [и], [і], [ь]

приголосні пом'якшувалися на [ж'], [ч'], [ш']

на українському ґрунті

[ж'], [ч'], [ш'] стверділи і стали [ж], [ч], [ш]

пізніше

перед [і] з'явилися [з'], [ц'], [с']

> Перше перехідне пом'якшення дало дорогий → дорожити, друге дало книга → книзі.

Давальний і місцевий відмінки

1. Ольга → Ользі
2. ріка → ріці
3. свекруха → свекрусі
4. Кременчук → у Кременчуці
5. Прага → Празі

ПІДКАЗКА

Шукайте друге перехідне пом'якшення перед [і], а не механічну заміну літери.

Чергування перед давнім суфіксом j

[д] → [дж]

радити → раджу

[т] → [ч]

летіти → лечу

[з] → [ж]

возити → вожу

[с] → [ш]

косити → кошу

Перша особа однини

1. берегти → бережу
2. пекти → печу
3. простити → прощу
4. графити → графлю

ПОРАДА

Порівняйте з формою третьої особи множини, там основа часто залишається без змін.

Чергування в групах приголосних

[г], [з], [ж] перед -ськ-, -ств- 1

Париж → паризький, убогий → убозтво

звуки

[зьк], [ствв]

[к], [ц], [ч] перед -ськ-, -ств- 2

козак → козацтво, ткач → ткацький

звуки

[цьк], [цтв]

[х], [с], [ш] 3

товариш → товариство, чех → чеський

звуки

[ськ], [ств]

[с], [ц'к] 4

високий → вищий, німецький → Німеччина

звуки

[шч], [чч]

[к], [ц] перед -н- 5

рука → ручний, сонце → сонячний

звуки

[чн]

[с'к], [ск] перед -ин-, -ан- 6

черкаський → Черкащина, пісок → піщаний

звуки

[шч]

Прикметники з -ськ- та іменники з -ств-

1. Рига → ризький
2. Париж → паризький
3. ткач → ткацький
4. чех → чеський
5. Кавказ → кавказький

УВАГА

У частині основ кінцевий приголосний не змінюється, це варто перевіряти за словником.

Слова, які пишемо з -шн-

рука → рушник

початково було -чн-, стало -шн-

сонце → соняшник

пишемо -шн-, а не -чн-

мірка → мірошник

походить від мірка

торік → торішній

минулорічний

Як правильно

Від чого утворено	Ненормативно	Нормативно
рука	ручник	рушник
сонце	сонячник	соняшник
козак	козакство	козацтво
Париж	парижський	паризький
німецький	Німечина	Німеччина

> У винятках -чн- змінилося на -шн- через дисиміляцію.

Чергування у, в та і, й

у між приголосними

вечір у місті

в між голосними

мешкає в Івано-Франківську

і між приголосними

прийшов і запитав

й між голосними

Ольга й Андрій

Два різні види чергувань

Ознака	Історичні чергування	Чергування у, в та і, й
причина	історичні зміни, відсутні в сучасній мові	милозвучність
що змінюється	приголосні в корені чи суфіксі	прийменник у, в і сполучник і, й
приклад	нога → на нозі → ніжка	вечір у місті, Ольга й Андрій
залежить від сусідніх звуків	ні	так

> Історичне чергування вже не залежить від сучасного оточення звуків.

Де друге пом'якшення?

У якій парі відбулося друге перехідне пом'якшення?

А книга → книзі

Б дорогий → дорожити

В вік → вічний

Г дух → душити

Звідки слово мірошник?

Від якого слова утворено мірошник?

А мірка

Б міра

В міряти

Г міркувати

Що тримаємо в голові

чергування

звуки змінюються закономірно, а не хаотично

Історичні

[г], [к], [х] із [ж], [ч], [ш] та із [з'], [ц'], [с']

нога → на нозі → ніжка

Перед давнім j

[д] → [дж], [т] → [ч], [б] → [бл]

радити → раджу

Для милозвучності

у–в та і–й залежно від сусідніх звуків

Ольга й Андрій

Чергування допомагають правильно писати і природно говорити.

Твір про свій край

- ☐ напишіть 10–12 речень про свою батьківщину
- ☐ опишіть особливі для вас місця і пейзажі
- ☐ уживайте слова з чергуванням приголосних
- ☐ перевірте форми давального і місцевого відмінків

Караман, § 17, с. 54